

УДК 376.42. 016. 811.161. 2 (043.3)

С.І. Геращенко

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ

У статті представлена спроба розкрити проблему розвитку монологічного мовлення розумово відсталих учнів у спеціальній літературі. Представлений скорочений аналіз дидактико-методичної і спеціальної літератури, що дає можливість визначити місце і значення розвитку монологічного мовлення у формуванні соціально-активної особи.

Ключові слова: монологічне мовлення, розумово відсталі учні, граматичні знання.

В данній статті представлена спроба розкрити проблему розвитку монологічної мови умовно відсталих учнів у спеціальній літературі. Представлений скорочений аналіз дидактико-методичної і спеціальної літератури, яка дає можливість визначити місце і значення розвитку монологічної мови в формуванні соціально-активної особистості.

Ключевые слова: монологическая речь, умовно відсталі учні, граматические знания.

Проблема розвитку монологічного мовлення розумово відсталих учнів розглядається на сучасному етапі як актуальна, теоретично і практично значуща проблема корекційної педагогіки. Актуальність і значущість цієї проблеми окреслена перш за все когнітивною функцією мовлення, тісним зв'язком процесу розвитку мовлення і пізнавальної діяльності.

Особливості монологічного мовлення розумово відсталих учнів, на думку В.Г. Петрової, обумовлена складовою взаємодією біологічних і соціальних факторів. Одним із суттєвих факторів є особливості розвитку вищої нервової діяльності цих учнів.

У розумово відсталих учнів на думку О.Р. Лурія, В.І. Лубовського, знижена регулююча функція мовлення, яка відіграє дуже велику роль у поведінці дитини та розвитку її мовленнєвої діяльності.

Зазначені особливості вищої нервової діяльності є основними причинами недорозвитку мовлення, що в свою чергу, впливає на

процеси формування і розвитку монологічного мовлення розумово відсталих учнів.

В.Г. Петрова зазначає, що темп формування монологічного мовлення у розумово відсталих учнів, як правило, уповільнений, а мовленнєва активність знижена, це є основною причиною того, що мовленнєва діяльність даної категорії дітей, розвинута недостатньо, що утруднює їх спілкування з дорослими і дітьми. Важливу роль, на її думку, також відіграє знижена мотивація до мовленнєвої діяльності, порушення вольової сфери, нестійкість уваги, значні відхилення у розумінні того, про що говорить співрозмовник. Вона звернула увагу на те, що словниковий запас даної категорії учнів суттєво характеризує особливості їх пізнавальної діяльності, уміння усвідомлювати і відображати у мовленні навколишню дійсність, а також різноманітність загального психічного розвитку учнів. Бідність словникового запасу у цих учнів в значній мірі обумовлена обмеженістю соціальних і вербальних контактів, а також недостатньою сформованістю інтересів, несформованістю вербальної пам'яті, умінь співвідносити слово з відповідним предметом.

М.Ф. Гнезділов звернув увагу на те, що головна особливість мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей проявляється в якості їх мовлення. Він у дослідженнях мовленнєвого розвитку даної категорії дітей, вказує на те, що характерною ознакою для дітей з розумовою відсталістю, по відношенню до мовлення як засобу спілкування, є мовленнєва замкнутість, небажання спілкуватися. При цьому, він звернув увагу на те, що в окремих випадках серед учнів з розумовою відсталістю зустрічаються діти з надмірною балакучістю, але мовлення в них спонтанне, вибухове, не відноситься до події висловлювання, постійне перескакування від однієї теми висловлювання до іншої, відхилення від теми бесіди.

Не менш суттєвою особливістю мовлення розумово відсталих учнів, на думку М.Ф. Гнезділова, є обмеженість їх словникового запасу та своєрідність його використання. Слід враховувати і те, що більша частина слів, відомих розумово відсталим школярам, знаходиться в його пасивному словнику і лише невелика кількість їх використовується активно, що утруднює сприймання чужого мовлення (слухання співрозмовника або читання), розуміння слів і виразів, які мають умовне позначення, смисл який залежить від контексту.

Є.Ф. Соботович звернула увагу на те, що у розумово відсталих дітей у зв'язку із загальним недорозвитком аналітико-синтетичної діяльності з великими труднощами формуються мовні узагальнення, уповільнено і якісно інакше, ніж у нормальних учнів, засвоюються закономірності мови. А також вона зазначала, що мовленнєві порушення розумово відсталих учнів носять системний характер, тобто

страждає мовлення як цілісна функціональна система. При розумовій відсталості порушуються всі компоненти мовлення: її фонетико-фонематичний бік, лексика, граматична будова. В учнів з розумовою відсталістю спостерігається несформованість як імпресивного, так і експресивного мовлення. У більшості випадків в учнів загальноосвітніх навчальних закладів спостерігається порушення як усного так і писемного мовлення.

Р.І. Лалаєва констатує, що важливим для мовленнєвого розвитку учнів є потреба у мовленнєвому спілкуванні. У розумово відсталих учнів відмічається різко знижена потреба у спілкуванні, що призводить до обмеженості у мовленнєвих контактах і гальмує процес розвитку монологічного мовлення учнів.

У дослідженнях М.П. Феофанова зазначено, що розумово відсталі учні не виявляють особливого бажання дізнатись про щось, під час спілкування вони майже не ставлять запитань. Життєвий досвід дитини збагачується досить повільно, у зв'язку з цим уповільнюється і формування інтересів дитини і обмежується мовленнєвий розвиток. Все вище зазначене призводить до того, що мовлення розумово відсталих учнів недорозвинуте.

На думку В.О. Ковальчук, недостатній розвиток мовлення, лексична і граматична бідність мовлення, порушення фонематичного слуху та уповільненість сприймання призводить до того, що мовлення розумово відсталого дитини неточне, бідне, граматично і синтаксично спотворене. Мовлення даної категорії дітей слабо пов'язане з їх діяльністю, що перешкоджає формуванню зв'язного мовлення. Крім того, розумово відсталі діти довго не розуміють необхідності словникового відтворення того що відбувалось. Замість зв'язної розповіді від дитини часто можна почути дуже бідні деталями, малорозгорнуті, фрагментарні висловлювання, які складаються із логічно необ'єднаних частин. Ситуація не змінюється і в тих випадках, коли діти мають достатній словник, запас знань і уявлень, необхідних для розкриття нескладної, доступної їм теми. В таких випадках розповідь дитини складається з окремих фрагментів, розташованих таким чином, що вони не складають єдиного цілого. Вербальне оформлення розповіді розумово відсталого дитини характеризується надмірною стислістю та бідністю.

Таким чином, порушення мовлення у розумово відсталих учнів призводить до порушення комунікативної діяльності в цілому. Як і всяка діяльність, комунікативна – характеризується вмотивованістю, цілеспрямованістю, структурованістю.

А.К. Аксьонова, В.В. Воронкова, Т.О. Власова, М.Ф. Гнезділов, Г.М. Дульнев, Л.В. Занков, Р.І. Лалаєва, А.І. Липкіна, О.Р. Лурія, М.С. Певзнер, В.Г. Петрова, В.М. Синьов, З.Н. Смірнова,

Т.К. Ульянова, М.П. Феофанов зазначають, що у розумово відсталих учнів виявляються несформованими всі етапи мовленнєвої діяльності. Присутня слабкість мотивації, знижена потреба у мовленнєвому спілкуванні. Порушений етап програмування мовленнєвої діяльності, створення внутрішніх програм мовленнєвих дій. Внаслідок цілого ряду причин порушується етап реалізації мовленнєвої програми і контролю за мовленням, співставлення отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву і мети комунікативної діяльності.

Л.С. Вавина зазначила, що розумово відсталим школярам важко користуватись монологічним мовленням в наслідок того, що їх мовленнєва активність слабка і швидко вичерпується.

Також А.К. Аксьонова, М.Ф. Гнезділов, Р.І. Лалаєва, А.І.Липкіна, В.Г. Петрова, З.Н. Смірнова, Т.К. Ульянова, звернули увагу на особливості граматичної будови мовлення учнів з розумовою відсталістю, як правило, мовлення таких дітей складається з простих специфічних речень, неповних складних речень, в яких зустрічається порушення синтаксичної конструкції. Їх розповіді представляють собою ланцюг з граматично рівноправних речень, що також ускладнює потребу в спілкуванні.

Особливості розвитку монологічного мовлення розумово відсталих учнів розкриті в працях Р.І. Лалаєвої, Л.Л. Логвінової, В.Г. Петрової, С.Я. Рубінштейн, Ж.І. Шиф. Вони встановили, що перехід від участі у розмові, яка підтримується і спрямовується співбесідником, до самостійного розгорнутого висловлювання проходить в цих учнів з великими труднощами.

Відомо, що монологічне мовлення відрізняється від діалогічного тим, що воно менше залежить від тієї ситуації та умов, в яких здійснюється. Монологічне мовлення часто розгортається без співбесідника, який присутній в умовах діалогічного мовлення і спонукає мовця до висловлювання своїми запитаннями. Тому монологічне мовлення повинно бути розгорнутим, послідовним і повним. Це найбільш організований, активний вид мовлення.

Ж.І. Шиф зазначила, що труднощі зв'язного мовлення у розумово відсталих учнів зумовлені рядом причин. Певне значення має недостатня сформованість діалогічного мовлення, яка перешкоджає розвитку зв'язного усного висловлювання думок. А також труднощі переходу до зв'язних висловлювань обумовлені характерним для них слабкою мотивацією до мовлення.

Однак, монологічне мовлення пов'язане не лише з уміннями учнів розповісти про щось, а з уміннями сприймати мовлення мовця, вислухати і усвідомити, те про що він говорить.

Загальне порушення інтелектуальної діяльності розумово відсталих учнів, часто буває ускладнене недорозвитком слухового та

мовнорухового аналізаторів, що приводить до виникнення значних труднощів при оволодінні мовленнєвою діяльністю. Як зазначають В.І. Лубовський, О.Р. Лурія, Ж.І. Шиф – це обумовлене уповільненим розвитком у розумово відсталих дітей диференційованих умовних зв'язків мовнослухового аналізатора, за рахунок цього відмічається низький рівень перцептивних показників, слухових реакцій, труднощі диференціації слухових подразників, неправильна інтеграція мовнослухових імпульсів. Внаслідок цього, вони довго не розрізняють звуки мовлення, не диференціюють акустичні образи слів. Таким чином, такі учні недостатньо чітко і точно сприймають мовлення оточуючих.

У дослідженнях М.С. Певзнер, С.Я. Рубінштейн було відмічено, що повнота і усвідомлення сприймання монологічного мовлення залежить від індивідуальних можливостей учнів свідомо сприймати мовлення іншого, а також розуміння теми, емоційного забарвлення розповіді.

Особливості монологічного мовлення учнів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю, на думку В.Г. Петрової, чітко можна простежити тоді, коли перед учнями стоїть завдання передати зміст прослуханої розповіді.

Г.М. Дульнев, Л.В. Занков, Р.К. Луцкіна, Б.І. Пінський у своїх дослідженнях встановили, що школярі передають зміст прослуханих текстів спрощено, приблизно, пропускаючи важливі частини. Встановлено, що під час переказу тексту спостерігається не розуміння розумово відсталими учнями причинно-наслідкових, часових та інших відношень, які містяться у розповіді. Оформлення переказу прослуханого тексту в учнів недосконале і має риси ситуативного мовлення. Це свідчить про те, що в них не має усвідомленого прагнення зробити своє мовлення зрозумілим для слухачів. Однак, слід зазначити що в спеціально організованих умовах навчальної діяльності вони досягають значних успіхів у розвитку мовленнєвої діяльності.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія", 2004. – 344 с.
2. Бебешина Н. Н., Свириденков В. П. Развитие речи на уроках русского языка в V-VIII классах вспомогательной школы. / Надежда Николаевна Бебешина, Владимир Петрович Свириденков ; под ред. З. Н. Смирновой. – М.: Просвящение, 1978. – 208 с.
3. Вавина Л. С. Методические рекомендации к изучению русского языка учащимися вспомогательной школы с украинским языком обучения / Людмила Сергеевна Вавина. – К., 1977. – 48 с.

4. Гнездилов М. Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников / Михаил Федотович Гнездилов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 135 с.
5. Петрова В. Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. – М.: Академия, 2002. – 160 с.
6. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів (монолог) / Іван Омелянович Синиця. – К. : Рад. школа, 1974. – 207 с.
7. Соботович Є.Ф. Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми / Є.Ф. Соботович // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук. -метод. Зб. / Ін-тут спец. педагогіки АПН України. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 304-308.

An attempt to expose the problem of development of monologue speech mentally backward student in the special literature is presented in this article. The brief analysis of didaktiko-methodical and special literature which enables to define a place and value of development of monologue speech in forming of social-active personality is presented.

Keywords: monologic speech, mentally retarded students, grammar knowledge, speech abilities.

Отримано 28.2. 2012

УДК 376

Н.М. Гончарук

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ ТА СПІЛКУВАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ШКІЛЬНОЇ ГРУПИ

У статті розглянуто проблему психологічних особливостей міжособистісних стосунків розумово відсталих школярів в умовах шкільної групи. Здійснено теоретичний аналіз експериментальних досліджень та описано підходи до її вивчення.

Ключові слова: міжособистісні взаємостосунки, шкільна група, соціальний статус, структура дефекту.